

Тема 8 : Соціологія сім'ї. Гендерні відносини

1. Сутність, об'єкт та предмет соціології сім'ї
2. Шлюб та сім'я: поняття, сутність, типологія
3. Основні тенденції розвитку сучасної сім'є

1. Суть гендерної соціології та її категоріальний апарат
2. Основні напрямки гендерних досліджень
3. Проблеми гендерної рівності на сучасному етапі

1. Сутність, об'єкт та предмет соціології сім'ї

Сім'я — це один із найдавніших соціальних інститутів. Виникла сім'я в первісному суспільстві значно раніше класів, націй, держав. В усі часи сім'я була і залишається найважливішим соціальним інститутом суспільства. Зміни, які відбуваються в сім'ї, змінюють її роль у суспільстві, впливають на його стан і розвиток. Тому кожне суспільство зацікавлене у стійкій, духовно і морально здоровій сім'ї. Взаємовідносини сім'ї із суспільством вивчає спеціальна соціологічна теорія соціологія сім'ї.

Соціологія сім'ї — галузь соціології, яка вивчає формування, розвиток і функціонування сім'ї, шлюбно-сімейних відносин у конкретних культурних та соціально-економічних умовах.

Об'єктом галузі є сім'я як соціальний інститут та мала соціальна група, а **предметом** — закономірності функціонування сімейно-шлюбних стосунків у соціальній системі.

При розгляді сім'ї як соціального інституту вивчаються: суспільна свідомість у сфері шлюбно-сімейних стосунків; узагальнені характеристики сімейної поведінки окремих груп населення за різноманітних економічних та культурних умов; вплив суспільних потреб на характер відносин та спосіб життя сім'ї; причини та наслідки недостатньо високої ефективності функціонування інституту сім'ї за тих чи інших умов; соціальний механізм зміни сімейних норм та цінностей; ефективність реалізації інститутом сім'ї своїх основних функцій у різних політичних, соціально-економічних та культурних умовах і т.д. Загалом, сім'ю як соціальний інститут ми аналізуємо тоді, коли особливо важливо з'ясувати, наскільки спосіб життя сім'ї, її функціонування в певних межах відповідають чи не відповідають тим чи іншим сучасним потребам суспільства. Крім того, модель соціального інституту дуже важлива для прогнозування майбутніх змін сім'ї.

Дослідження сім'ї як малої соціальної групи орієнтується на вивчення умов формування, структури та етапів розвитку сучасної сім'ї; на розподіл обов'язків у сім'ї; причини та мотиви розлучень; умови життя сім'ї.

Соціологія шлюбу та сім'ї як самостійна галузева теорія **з'явилась у 1960-ті роки**. Для дослідження проблем шлюбно-сімейних відносин у 1966 р. при Радянській соціологічній асоціації було відкрито секцію, яку очолив А. Харчев. Останній у 70-ті роки пропонує теоретичну концепцію, згідно з якою сім'ю потрібно розглядати у двох аспектах — як соціальний інститут та як малу соціальну групу. Такий підхід дозволив вченим вивчати мотиви, причини одружень та розлучень, динаміку сімейних відносин, згуртованість сім'ї. На початку 80-х років вчені зосереджують основну вагу на питаннях стилю життя сім'ї, емоційних відносинах подружжя, конфліктах, розподілу обов'язків, відносинах влади та авторитету, вихованню дітей в неблагополуччях сім'ях, сексуальної та дошлюбної поведінки. Одночасно зменшується кількість публікацій присвячених репродуктивним функціям сім'ї, умовам життя сім'ї, трудовій діяльності жінок. Водночас мало уваги приділялось проблемам батьківства. Отже, можна зробити висновок, що у 1980-ті роки вчені поступово здійснювали перехід від вивчення сім'ї як соціального інституту (тобто відносин в рамках "сім'я — суспільство") до дослідження сім'ї як малої соціальної групи.

У 90-ті роки найбільш популярними стали теми пов'язані із репродуктивною поведінкою сім'ї, поєднанням професійних і сімейних ролей працюючих жінок, розподілом влади та обов'язків у сім'ї,

девіантної поведінки, тенденції розвитку шлюбно-сімейних відносин тощо. Проблеми соціології сім'ї вивчають В. Піча, Б. Татенко, В. Зацепін, С. Войтович, Г. Ковтун, В. Рибаченко та інші.

2. Шлюб та сім'я: поняття, сутність, типологія

Слово "шлюб" бере початок від давньослов'янського "сьлюб" — урочиста обіцянка. "Слюбитись" — означає домовитись.

Шлюб — це добровільний, рівноправний союз між жінкою і чоловіком, спрямований на створення сім'ї. Шлюб — суспільно визнаний і санкціонований юридично, чи звичаєвим правом союз, який має на меті створення сім'ї, її легалізацію в суспільстві. Шлюб — це соціальна форма відносин між чоловіком і жінкою, яка історично змінюється. Через шлюб суспільство впорядковує і санкціонує їх статеве життя, встановлює подружні і батьківські права й обов'язки.

Відносини між подружжям регулюються сукупністю норм і санкцій інституту шлюбу. Останній є сукупністю соціальних норм, які санкціонують відносини між чоловіком та жінкою, систему взаємних обов'язків та прав, істотних для функціонування інституту сім'ї. Шлюбні відносини між чоловіком та жінкою **регулюються юридичними та культурними нормами**. До юридично закріплених норм, зокрема, відносяться питання володіння майном, матеріальних обов'язків подружжя відносно одне одного, мінімального віку тощо. Згідно Сімейного кодексу України шлюбний вік для жінки встановлюється у 17, а для чоловіка — у 18 років. При цьому особи, які бажають зареєструвати шлюб, мають досягти шлюбного віку на день реєстрації шлюбу, але за заявою особи, яка досягла 14 років, за рішенням суду їй може бути надано право на шлюб, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам.

Примушування жінки та чоловіка до шлюбу не припускається.

Законом передбачено й перелік людей, між якими **шлюб не може укладатись**. Зокрема, у шлюбі між собою не можуть перебувати особи, які є родичами прямої лінії споріднення, а саме: 1) рідні (повно рідні і неповно рідні) брат і сестра; 2) двоюрідні брат і сестра, рідні тітка, дядько та племінник, племінниця; 3) усиновлювач та усиновлена ним дитина.

Шлюб реєструється. Реєстрація проводиться урочисто та засвідчується свідоцтвом про шлюб. При оформленні шлюбу практикується укладення шлюбного контракту.

Ведучи мову про юридичне регулювання шлюбних відносин, важливо виділити цілий комплекс норм, пов'язаних із розірванням шлюбу. Вони засновуються на юридичному **регулюванні розлучення**: встановленні юридичних підстав для скасування шлюбу, характеру процедури розлучення, правах і обов'язках колишнього подружжя, пов'язані із утриманням та вихованням дітей тощо.

На відміну від писаних юридичних законів **культурні норми є неписаними**. Вони регулюють шлюбні відносини за допомогою моралі, традицій та звичаїв. До їх числа належать норми залицяння, шлюбного вибору, дошлюбної поведінки, виховання дітей, розподілу влади та обов'язків між подружжям тощо.

Історії людства відомі наступні типи шлюбних відносин:

- **полігамія** — шлюбний союз більш як двох партнерів. Полігамія може бути реалізована у варіантах **полігінії**, коли один чоловік має двох і більше дружин, та **поліандрії** — одна жінка перебуває у шлюбі більше, ніж з одним чоловіком одночасно;
- **груповий шлюб** — притаманний первісному суспільству і санкціонує одночасне сімейне співжиття кількох чоловіків та жінок, які не створюють відокремлених подружніх пар;
- **моногамія** — шлюб між одним чоловіком та однією жінкою;
- **за вибором шлюбного партнера**: **ендогамний** (шлюб між представниками однієї соціальної групи) та **екзогамний** (шлюб між представниками різних соціальних груп).
- **за мотивацією партнерів**: **шлюб за коханням, за розрахунком та за шаблоном**. Останній укладається тоді, коли спрацьовує міркування "Всі мої однолітки одружуються, як би й мені не спізнитися".
- **за економічним критерієм**: **рівний, нерівний** (різниця у віці, прибутках між партнерами), **калімний** (вкуп за наречену). Останній тип шлюбу існує у народів Азії та Африки.
- **гостьовий** — подружжя має дві квартири та живе окремо, відвідуючи один одного 2-3 рази на тиждень;
- **повторний** шлюб (вступ у шлюб з іншим партнером після розірвання попереднього шлюбу);
- **цивільний** шлюб - оформлений в органах державної влади без участі церкви;

- **ранній шлюб** - укладається між особами, які не досягли 17-18 років;
- **конкубінат** — зв'язок одруженого чоловіка із незаміжною жінкою, яка має від нього дітей;
- **свінгерство** – шлюбне утворення, що передбачає обмін дружинами та чоловіками.

Таким чином, **шлюб** — це своєрідний контракт, який укладається між трьома сторонами — чоловіком, жінкою та державою. У багатьох суспільствах держава лише здійснює юридичне укладання шлюбу, а його посвяту здійснює церква. При цьому посвята шлюбу перед церковним алтарем вважається найсильнішою формою зміцнення шлюбу. Разом з тим, укладаючи шлюб, держава не може визначати часові межі його існування, тобто через певний проміжок часу один із членів подружжя може виступити ініціатором розлучення. Останнє символізує свободу особистості.

Основні мотиви розлучень можна поділити на три типи:

- 1** — мотиви, обумовлені дією соціально-економічних факторів: матеріальний розрахунок при укладанні шлюбу, часті відрядження одного з членів подружжя, незадоволеність житловими і побутовими умовами, засудження чоловіка або дружини з позбавленням волі на тривалий термін;
- 2** — мотиви, обумовлені соціально-психологічними факторами: відмінності у потребах, інтересах, цілях, втручання третіх осіб, несхожість характерів, необґрунтовані ревності, нова любов, зрада;
- 3** — мотиви соціально-біологічного характеру: пияцтво та алкоголізм подружжя, подружня невірність, хвороби, психічне захворювання, нездатність або небажання когось із подружжя мати дітей, велика різниця у віці, дійсна і уявна сексуальна несумісність.

Зазначимо, що жінки найчастіше основною причиною розлучення вважають матеріальні труднощі та пияцтво, а чоловіки — нове захоплення, несумісність та одноманітність сімейного життя. Молодь найчастіше вбачає причину розлучення у несумісності характерів, появу нової любові, зраду та буденність сімейного життя.

Розлучення як соціальний феномен приводить до складних і численних наслідків і виявів деформації у життєдіяльності сім'ї. Проте, не менш важливою проблемою для соціально-психологічного аналізу є вивчення ситуації перед розлученням. З одного боку, вона характеризується наростанням конфліктності взаємостосунків, зниження рівня задоволеності сімейним життям, послабленням сімейної згуртованості; з іншого — зростанням зусиль сім'ї, спрямованим на збереження сімейного життя.

Наслідки розлучень для дорослих бувають різними. Для одних людей розлучення перетворюється у серйозну життєву кризу, викликає стрес та депресію, для інших — це початок змін на краще. Однак, розлучення завжди негативно позначається на емоційному благополуччі людини, стані її здоров'я; породжує серйозні юридичні проблеми; ускладнює економічне становище членів колишнього подружжя; змінює відносини з найближчим соціальним оточенням; загострює проблеми, пов'язані з виконанням батьківських прав та обов'язків. Відомо, що розлучені люди частіше хворіють та схильні до суїцидів ніж ті, що перебувають у шлюбі. Особливо важко молодим матерям та жінкам старшого віку: вони змушені шукати нові джерела прибутків для утримання сім'ї, змінювати стиль життя та власні звички. Молоді люди легше переносять наслідки розлучень, швидше досягають стану емоційної рівноваги і звикають до нового стилю життя. У них кращі перспективи для укладення повторного шлюбу.

Негативними є наслідки розлучень і для дітей, оскільки діти зазвичай хочуть мати і маму, і тата. У багатьох дітей виникає почуття провини, жалю. Особливо гостро ці почуття можуть проявлятися під час вступу одного з батьків у повторний шлюб. У дітей з'являється ще одна проблема: як жити з мачухою або вітчимою.

Зазначимо, що протягом багатьох років чітко визначаються шлюбостійкі й нешлюбостійкі регіони України. Наприклад, найміцніші сім'ї живуть у Закарпатській, Львівській, Волинській та Рівненській областях. Водночас у Черкаській області на один шлюб припадає 1,2 розлучення, а в Луганській і Миколаївській областях вони становлять 56% від кількості шлюбів.

Сім'я є більш складною системою відносин, ніж шлюб, оскільки вона, як правило, об'єднує не тільки подружжя, але й їх дітей, а також інших родичів та близьких. Крім того, сім'я виступає як соціальна клітина суспільства, є дуже близькою до "оригіналу" моделі всього суспільства, в якому вона функціонує.

Сім'я — це суспільний інститут і водночас мала соціальна група, що має історично означену організацію, члени якої пов'язані шлюбними або родинними відносинами, спільністю побуту та взаємною моральною відповідальністю, соціальна необхідність якої зумовлена потребою суспільства у фізичному та духовному відтворенні населення.

Основними **ознаками сім'ї** є шлюбні зв'язки; зв'язки спорідненості; спільний побут та спільний сімейний бюджет.

Сьогодні за різними підходами і критеріями вчені нараховують понад 40 типів і форм сімей. В сучасних умовах **сім'ю характеризують**:

1. За кількістю і характером сімейних пар, які проживають разом і ведуть спільне господарство, виховують дітей:

- розширена (складна) сім'я — складається із сімейних пар та дорослих дітей, які проживають разом;
- нуклеарна (проста) — складається з однієї сімейної пари, можливо, з дітьми.

2. За наявністю батьків:

- повна сім'я (є обидва члени сімейної пари);
- неповна (один із батьків виховує дітей);

3. За кількістю дітей:

- бездітні;
- одnodітні;
- малодітні (дві дитини);
- багатодітні (троє і більше дітей).

4. За тривалістю, віком:

- сім'я молодіжна (тільки створилась, оформилась);
- молода сім'я (сім'я, яка зустрілась з першими несподіваними для них перешкодами).

Сьогодні в Україні мешкає 2,5 млн. молодих сімей. Основна їх частина сконцентрована у містах (77,5%). Відомо, що молоді сім'ї більше, ніж інші типи сімей витрачають коштів на непродовольчі товари (одяг, взуття). При цьому, за результатами соціологічних досліджень 44% молодих сімей зазначають, що доходів вистачає лише на необхідне, 29% вважають, що грошей постійно не вистачає. Типовою для більшості молодих сімей є проблема відсутності власного житла. Результати досліджень свідчать про те, що тільки 1 з 10 пар мала власне житло на момент вступу до шлюбу.

- сім'я, яка чекає дитину (помітно змінюються відносини подружжя: дружина не залишається без уваги, з'являється надзвичайна турботливість один про одного);
- сім'я середнього подружнього віку (від 3-х до 10-и років подружнього життя). Найкритичніший, найвідповідальніший період в житті сім'ї: з'являється нудьга, одноманітність стереотипів у взаємовідносинах подружжя.
- сім'я старшого подружнього віку (10 — 20 років подружнього життя);
- літня подружня сім'я — сім'я, яка прожила не один десяток років спільно. Ця сім'я виникає після вступу в шлюб їх дітей, появи внуків.

5. За ієрархією влади:

- патріархальна або патернальна (влада чоловіків); - матріархальна або матеріальна (влада жінок);
- еквалітарна (рівність обох).

6. За типом главенства в сім'ї:

- егалітарні (демократичні) — відзначаються особливою життестійкістю і цілеспрямованістю, дружніми, міцними родинними зв'язками, де офіційної "голови сім'ї", як правило, не існує.
- авторитарні. У такій сім'ї між дорослими і дітьми встановлюються непрості стосунки. В родині панує жорстокість. Про гармонізацію взаємин батьків і дітей у таких родинах не може бути й мови.

Кожна сім'я є інтимною соціальною групою. Головне, що відрізняє сім'ї—це атмосфера, яка панує в родині. Спосіб сімейного виховання зумовлює зміст сімейних відносин. Спосіб відносин дорослих

і дітей є досить дієвим методом виховання — виховання спілкуванням. Це відбувається тому, що саме в спілкуванні з дорослими діти найчастіше засвоюють (закріплюють) свої майбутні моделі поведінки. Водночас соціологічні дослідження показують, що батьки дуже рідко проводять вільний час із дітьми. Майже 69% опитаних дорослих віддають перевагу перегляду телевізійних передач, спілкуванню з іншими людьми, зводячи контакти з власними дітьми до мінімуму.

7. За якістю взаємин і атмосфери в сім'ї:

- благополучна;
- стабільна;
- нестабільна;
- дезорганізована.

8. За характером розподілу домашніх обов'язків:

- традиційна (обов'язки в основному виконує жінка);
- колективістська (обов'язки виконують разом або по черзі).

9. За характером проведення вільного часу:

- відкрита (орієнтовані на спілкування та культурні заклади);
- закрита (орієнтовані на домашнє дозвілля).

10. За типом поселення:

- міська;
- сільська.

Функції сім'ї:

- 1) репродуктивна функція, тобто функція дітонародження, відтворення населення;
- 2) господарсько-побутова функція. Вона пов'язана із підтримкою на належному рівні господарських та побутових умов для підтримання фізичного здоров'я членів сім'ї, догляд за дітьми;
- 3) економічна функція, яка передбачає накопичення матеріальних благ одними членами сім'ї для інших у випадку непрацездатності чи у зв'язку з іншими причинами;
- 4) виховна функція, що включає виховання батьками молодого покоління на основі збереження та передачі молоді основних духовних та культурних цінностей, трудових навичок;
- 5) функція соціалізації;
- 6) комунікативна функція, в ході реалізації якої відбувається задоволення потреб людини в спілкуванні на основі взаєморозуміння та підтримки, в ізоляції, в усамітненні.
- 7) регулятивна функція, під час якої сім'єю здійснюється моральна регламентація поведінки членів сім'ї у спілкуванні один з одним та з іншими людьми.
- 8) функція взаємодопомоги, що пов'язана з роллю сім'ї в наданні необхідної допомоги членам своєї родини та іншим людям чи соціальним групам.
- 9) дозвільна функція, котра передбачає задоволення потреб у спільному проведенні дозвілля.

Сім'я впродовж життя проходить декілька якісно різних стадій, послідовність яких складається у сімейний, або життєвий цикл сім'ї. Під циклом потрібно розуміти період від створення до розпаду сім'ї.

Наприклад, деякі вчені пропонують наступні **етапи життєвого циклу сім'ї**:

- 1) від створення сім'ї до народження першої дитини;
- 2) репродуктивна фаза: народження дітей;
- 3) "порожнє гніздо" — вступ у шлюб і виділення із сім'ї останньої дитини;
- 4) неповна сім'я: починається в зв'язку із смертю одного з членів подружжя.

Дж. Бернارد та Л. Томпсон пропонують типологію з восьми стадій, кожна з яких відрізняється тривалістю, інтенсивністю та змістом:

- 1) початок сім'ї, одружена пара без дітей, триває близько 2 років;
- 2) народження дітей та догляд за ними — приблизно 2,5 роки;
- 3) сім'я з дітьми-дошкільниками (до 6 років) — приблизно 3,5 років;
- 4) сім'я з дітьми-школярами (від 6 до 13 років) — приблизно 7 років;

- 5) сім'я з підлітками (від 13 до 20 років) — приблизно 7 років;
- 6) сім'я, де починають одружуватись діти та залишають батьків — приблизно 6,5 років;
- 7) "порожнє гніздо", до моменту виходу подружжя на пенсію — приблизно] 3,5 років;
- 8) літня сім'я (вихід на пенсію, до моменту смерті подружжя) — 16 та більше років.

У середньому до 75-річного віку розпадаються всі шлюби. При цьому 23% - у результаті смерті дружини, 53% - смерті чоловіка, 24% розлучення.

Протягом життєвого циклу відбувається зміна сімейних ролей: змінюється їх розподіл, одні ролі зникають, а інші з'являються, переходять від одного члена сім'ї до іншого. Багато соціальних ролей зберігається впродовж всього циклу, але змінюються зміст та зовнішні прояви. Наприклад, спочатку роль матері полягає у контролі та опіки над дітьми, що пізніше змінюється на роль радника та партнера. Коли у дітей з'являється власне особисте життя і вони менше звертаються за порадою до батьків, останні сприймають зміну їх поведінки як ознаку відчуження, хоча насправді це не так: просто змінюються ролі та моделі поведінки.

Протягом свого життєвого циклу сім'я постійно зустрічається з різноманітними труднощами, несприятливими умовами, проблемами. З методологічної точки зору дослідники зосереджуються на двох головних сферах аналізу цієї тематики. Перше — це дослідження сім'ї в складних умовах, які виникли через несприятливий вплив загально масштабних соціальних процесів: війн, економічних криз, стихійних явищ. Друге — це вивчення "нормативних стресів", тобто тих труднощів, які зустрічаються в житті сімей за повсякденних умов. Ці складнощі пов'язані з проходженням сім'ї через основні етапи життєвого циклу. А також проблеми, які виникають в тих випадках, коли зовнішні чинники приводять до порушення механізму функціонування інституту сім'ї: тривала розлука, розлучення, тяжке захворювання.

Фактори, що обумовлюють сімейні деформації. Мова йде про досить широкий спектр обставин, особливості соціального середовища, умови життєдіяльності сім'ї, зміни в особистості одного з подружжя, які можуть ускладнити функціонування сім'ї. Усі численні проблеми, які виникають перед сім'єю, можна умовно розподілити за силою і тривалістю їх впливу. Особливе значення мають при цьому дві групи сімейних проблем. Прикладом *перших* може слугувати смерть одного із подружжя, звістка про подружню зраду, раптові зміни у житті і соціальному статусі (наприклад, раптове і серйозне захворювання). До *другої* групи проблем можна віднести надмірне фізичне і психічне навантаження у побуті, на виробництві, складнощі з вирішенням житлової проблеми, тривалий і стійкий конфлікт між членами сім'ї тощо.

Можна навести наступну **класифікацію проблем, з якими зустрічається сім'я**. Виділяють два їх типи: **1** проблеми, пов'язані різкою зміною способу життя сім'ї (життєвого стереотипу) — наприклад, укладення шлюбу, початок сімейного життя, народженням дитини. І **2** проблеми, які пов'язані з кумулятивними труднощами, тобто їх накладанням — наприклад, необхідність прийняття рішень цілої низки проблем відразу після появи в сім'ї дитини, а саме закінчення отримання освіти, засвоєння спеціальності, вирішення життєвих проблем, догляду за дитиною тощо.

Через всі етапи сімейного циклу проходять так звані "нормативні стресори", тобто ті проблеми, які різною мірою переживаються усіма сім'ями: пов'язані з взаємною психологічною адаптацією, з формуванням стосунків з родичами при вирішенні житлової проблеми, з доглядом і вихованням дитини тощо. Поєднання вищезазначених проблем в певні моменти життєвого циклу сім'ї може привести до сімейних криз.

Значний інтерес представляють дослідження чеських вчених, які дослідили та описали два "**критичні періоди**" у життєвому циклі сім'ї. *Перший* з них, найбільш інтенсивний, спостерігається між першим та шостим роками спільного життя і досягає особливої гостроти і напруженості між четвертим і шостим роками. Провідної ролі набуває фруструюча зміна емоційних стосунків, зростання кількості конфліктних ситуацій, посилення напруженості. *Друга* криза назріває між сімнадцятим і двадцять п'ятим

роками. Зростають соматичні скарги, тривожність, відчуття пустоти життя, пов'язане з відділенням від сім'ї дітей.

С. Кратохвіл виділяє **чотири кризові періоди**. *Перший* період припадає на перший рік подружнього життя та характеризується конфліктами адаптації один до одного, коли два "Я" перетворюються в одне "Ми". *Другий* період пов'язаний з появою дітей: погіршуються можливості професійного зростання; менше часу залишається для захоплень, хобі; можуть виникати протиріччя між батьками з проблем виховання дитини. *Третя* криза співпадає із середнім подружнім віком, який характеризується конфліктами одноманітності. *Четвертий* період конфліктності у відносинах подружжя настає після 18-24 років спільного життя та пов'язаний з відчуженням від сім'ї дітей.

Сім'я, яка зустрілася з труднощами, певною мірою намагається протистояти їй, попередити негативні наслідки. Дослідження свідчать, що існують досить чіткі відмінності у тому, як різні сім'ї реагують на труднощі. В одних випадках труднощі здійснюють мобілізуючий, інтегруючий вплив; в інших — навпаки послаблюють сім'ю, призводять до зростання її протиріч. Причому, друге найбільш є характерним саме для молодих сімей, які є і слабо підготовленими і невипробуваними у вирі сімейних негараздів. Ця особливість неоднакової реакції особливо чітко простежується у випадку "нормативного стресу", тобто зіткнення сім'ї із звичними для певного її етапу труднощами. Для молодої сім'ї такими труднощами можуть виступати вирішення житлової проблеми, період спільної психологічної адаптації тощо.

3. Основні тенденції розвитку сучасної сім'ї

Сім'я тісно пов'язана із суспільством, вона є його активним елементом. Кожний член сім'ї входить в різні соціальні об'єднання, в різні соціальні групи. Водночас сім'я впливає на стосунки в суспільстві й на всі процеси соціального життя. Сім'я як соціальний феномен пройшла складний шлях історичного розвитку. Історично змінювались типи й форми сім'ї, ролі чоловіка та дружини, методи виховання дітей тощо. Зміни, які відбуваються у сучасних суспільства зачепили й інститут сім'ї. Можна визначити наступні **тенденції розвитку сучасної сім'ї**:

- 1 збільшення кількості розлучень;**
- 2. збільшення кількості неповних сімей та дітей, народжених поза шлюбом; зниження рівня народжуваності; зменшення середньої тривалості шлюбу;**
- 3. відкладання часу вступу до шлюбу;**
- 4. збільшення кількості самотніх людей, які не одружуються;**
- 5. зменшення кількості повторних шлюбів;**
- 6. проживання подружніх пар без оформлення шлюбу;**
- 7. зміна відносин між дітьми та батьками (вони стали більш гнучкими, рухливими та рівноправними).**

Зазначені тенденції певною мірою притаманні й розвиткові сім'ї в Україні. За даними Всеукраїнського перепису 2001 р. в Україні все більше поширюється однодітна сім'я. Майже дві третини українських родин (62,4%) мають сьогодні лише одну дитину, у кожній третій родині — двоє дітей, а сімей з трьома і більше дітьми лише 6,3%. Кожна десята українська родина є неповною. Причому більше таких сімей проживає в місті (12%), в селі – відповідно, менше (6,9%). У більшості неповних родин (88,5%) дітей виховує мати. Збільшується кількість дітей народжених матерями без реєстрації шлюбу (16,7% від загальної кількості новонароджених). Ці явища значною мірою зумовлені погіршенням економічних умов існування. Моніторингове обстеження, проведене Інститутом соціології НАН України 2003 р., показало, що практично половина українських родин (46%) відносять себе до "злидених або бідних". Зубожіння населення унеможливує реалізацію господарсько-побутової функції сім'ї. Більшість сучасних сімей не можуть задовольнити свої побутові потреби, зокрема забезпечити дітям культурний розвиток, відпочинок, оздоровлення.

Відсутність умов для своєчасного становлення економічної самостійності змушує молодь взяття шлюбу та народження дітей відкладати до кращих часів. Наприклад, 2/5 опитаних вважають, що "заводити зараз дітей безвідповідально". У зв'язку з цим набувають поширення неупорядковані форми статевих стосунків, що в свою чергу негативно впливає на сімейно-шлюбну орієнтацію, порушує репродуктивне здоров'я жінок, призводить до "вимушених шлюбів", безшлюбного материнства.

Таким чином, у нашому суспільстві можливості реалізації функцій сім'ї вкрай обмежені. Сім'я в Україні потребує серйозної уваги і допомоги.

Шлюб сьогодні не є умовою регулярних статевих стосунків між статями та основою економічної діяльності. Сьогодні його пробують замінити різними альтернативними формами співжиття. Очевидно, що останні будуть існувати й надалі. Однак, не дивлячись на всі негативні тенденції шлюб та сім'я залишаються усталеними інституціями суспільного життя.

Для вирішення кризових тенденцій сучасної сім'ї наша держава проводить відповідну сімейну політику. Зокрема, найбільш актуальними напрямками сімейної політики сучасної української держави є визначення заходів, спрямованих на зміцнення інституту сім'ї, підвищення рівня шлюбності та запобігання дестабілізації сімей, розлученням, нарощення її соціального потенціалу, створення сприятливих умов для її функціонування як одного з основних агентів соціалізації особистості.

1. Суть гендерної соціології та її категоріальний апарат

Гендерні дослідження розпочалися в західноєвропейських країнах, США та Канаді з середини 70-х років ХХ ст. Починаючи з цього часу, проблемі статевих відмінностей в світовій літературі присвячується до 1,5 тис. наукових публікацій щорічно.

Саме поняття "*гендер*" у сучасному розумінні означає "*співвідношення людей різної статі*", а українською мовою дослівно "рід" (чоловічий, жіночий, середній). Сьогодні термін "*гендер*" застосовують для опису різноманітних перетворень у суспільстві та державі, оскільки вони відбуваються під впливом особистості чоловіка й жінки та їхніх відносин.

"Гендер" відрізняється від поняття "стать" (англійською "sex"), що використовується для позначення фізіологічних відмінностей осіб. Якщо стать задається природно, то гендер — соціально та зумовлений культурою суспільства в конкретній історичній період. У найширшому розумінні гендер можна визначити як змодельовану суспільством та підтримувану соціальними інститутами систему цінностей, норм і характеристик чоловічої й жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей та відносин жінок й чоловіків, набутих ними в процесі соціалізації.

Загалом, гендер досить складне поняття. У науковій літературі воно вживається у кількох значеннях:

- як соціально-рольова та культурна інтерпретація рис особистості та моделей поведінки чоловіка й жінки, на відміну від біологічної;
- як набуття соціальності індивідами, що народилися в біологічних категоріях жіночої або чоловічої статей;
- як політика рівних прав і можливостей чоловіків та жінок, а також діяльність зі створення механізмів щодо її реалізації.

Вважається, що термін "*гендер*" вперше був запроваджений у науковий обіг американським психоаналітиком Робертом Столлером у праці "Стать і гендер: про розвиток мужності та жіночності" (1968). "Гендер" він розглядав як поняття, що виражає біологічні, соціальні, культурні особливості, незалежні від тих, що тлумачать біологічну стать. Тому не обов'язково пов'язувати буття жінки із жіночністю, а буття чоловіка з мужньою поведінкою. Такий підхід підтримало багато соціологів, особливо феміністичного спрямування. Саме цей підхід започаткував новий напрям соціальних досліджень — гендерних.

Гендерна соціологія — галузь соціології, що вивчає закономірності диференціації чоловічих і жіночих ролей, статеві відмінності на всіх рівнях та їх вплив на людське існування, співіснування, на особливості соціальної організації, специфіку чоловічої та жіночої соціальних спільнот.

Головним інтересом гендерної соціології **проблематика**, яка раніше вважалась другорядною: сфера повсякденного, інтимного (гендерні ролі, домашні обов'язки, шлюб і т.д.). Значна увага зосереджена на теоретичному аналізі нерівноваги, незбалансованості становищ жінки й чоловіка та їхніх можливостей і шансів у самореалізації, самоутвердженні та саморозвиткові.

Основне завдання тендерної соціології полягає в осмисленні радикальних змін становища жінки, зміцнення і розширення жіночого начала в суспільстві. Однак гендерні дослідження не є суто жіночими. Вони вивчають соціальне життя обох статей, їхню поведінку, ролі, характеристики, спільне й відмінне між ними, соціальні взаємовідносини статей.

гендерні дослідження — дослідження соціальних та соціально-психологічних особливостей жінок або чоловіків. Це дослідження засобів відображення соціального розуміння статевих відмінностей.

Сьогодні гендерні дослідження набули статусу академічної дисципліни в американських та європейських університетах. Наприклад, дослідження з проблем жінок стали частиною освітніх та дослідницьких програм у США, Франції, Великобританії, Канаді та інших країнах. Наукове дослідження й вивчення тендеру все більше поширюється в академічних центрах України, в яких вивчення гендерної проблематики було започатковане в 1990-ті роки. За період свого існування центри жіночих та гендерних досліджень підготували літературу з жіночої та гендерної проблематики. Серед них праці Т. Мельник "Гендерна політика в Україні", Л. Лавриненко "Женщина: самореалізація в семье и обществе (тендерный аспект)", Л. Смоляр "Гендерна демократія - стратегія ХІХ ст.", К. Левченко "Права жінок: зміст, стан та перспективи розвитку" та інші.

До **категоріального апарату** гендерної соціології, крім поняття "гендер", належать: "стать", "фемінність", "маскулінність", "андроґінність", "сексизм", "біархат", "патріархат".

Поняття "гендер" означає рольові соціальні очікування від представників кожної статі. Але на відміну від поняття "стать", воно стосується не біологічних особливостей, за якими різняться чоловіки та жінки, а соціально сформованих рис. Тобто якщо зі статтю пов'язані лише фізичні відмінності будови тіла, то з гендером — психологічні, соціальні, культурні відмінності між чоловіками та жінками.

Поняття "маскулінність" (лат. masculinus — чоловічий, тут — мужність, сила) та "фемінність" (лат. femina – жінка, самка, тут жіночність). Вони позначають відмінні психологічні характеристики, історично сформовані особливостями культури певного суспільства. Маскулінність розглядають як сукупність фізичних якостей, моральних норм і поведінкових особливостей, властивих будь-якому чоловікові від народження. Так, маскулінність асоціюється з активністю, незалежністю, самовпевненістю тощо. Фемінність — це характеристики пов'язані з жіночою статтю, що охоплюють: пасивність, м'якість, лагідність, чуйність, емоційність тощо, а також характерні форми поведінки в кожному конкретному суспільстві. Вищий рівень споріднення рис маскулінності та фемінності, досягнутий однією особою, свідчить про її андроґінність (грец. androgynous — двостатевий). Вона означає індивідуальну здатність особи залежно від конкретних ситуативних умов діяти водночас по-жіночому і по-чоловічому. Поняття "андроґінність" з'явилося у літературі в 70-х роках. Американський психолог Сандра Бем була першою, хто розробив опитувальник з вимірювання андроґінності. Її дослідження показали, що майже третина дорослих людей мають високі показники одночасно фемінності й маскулінності. Також виявилось, що андроґінні люди є більш гнучкі і легше адаптуються до оточуючого середовища, ніж ті, чиї показники були зміненими в бік маскулінності. Наприклад, люди, які демонструють традиційні норми маскулінної поведінки, схильні до агресивної поведінки і не схильні до співпереживань та ніжності. Ті, хто поводить себе у традиційно фемінній манері вільніше виявляють теплі почуття, співпереживання і ніжність, проте вони менш схильні до демонстрації наполегливості та незалежності. Андроґінні люди можуть бути незалежними і сильними та водночас м'якими і добрими, в залежності від ситуації.

На відміну від андроґінного, маскулінний тип тендерної ролі призводить до негативних суспільних явищ. З досліджень українського соціолога Н. Лавриненко видно, що домінування "чоловічого" в культурі приводить до культу сили в суспільних відносинах. Принцип насильства, який властивий маскулінному світогляду, переноситься на взаємовідносини людини і природи, батьків і дітей, жінок і чоловіків.

Сексизм (лат. sexus — стать) — дискримінація людей за ознакою статі.

Патріархат визначається як сімейна, соціальна, ідеологічна та політична система, в якій жінка та жіноче завжди підпорядковане чоловікові та чоловічому. Дана категорія є однією з найуживаніших у фемінізмі. На відміну від патріархату, біархат є формою суспільного устрою, за якого чоловіки та жінки мають рівне становище в суспільстві

2. Основні напрямки гендерних досліджень

Провідними напрямками гендерних соціологічних досліджень є вивчення гендерної соціалізації та ідентичності, гендеру та стратифікації, визначення класової позиції жінок у сучасних суспільствах, патріархальних суспільних відносин, гендерних стереотипів, гендерної атрибутики як питань і явищ, що відображають зміни в сучасному суспільстві.

Гендерна соціалізація — це процес засвоєння гендерних (соціостатевих) ролей і відтворення типів поведінки, очікуваних суспільством від чоловіків та жінок. Загалом гендерна соціалізація проявляється як тенденція з дитинства готувати хлопчиків і дівчаток до різного суспільного ставлення та можливостей, що, в свою чергу надасть їм у майбутньому різні ступені суспільного впливу та влади, залежно від статі.

Статеві та гендерні ролі тісно пов'язані зі статевою та гендерною ідентичністю особистості. Усвідомлення своєї належності до певної статі та готовність дотримуватись відповідних суспільних гендерних норм називається гендерною ідентичністю. Остання є одним з вирішальних чинників у становленні соціальних відносин.

Гендерна соціалізація має особливості і специфічні труднощі у чоловіків та жінок. З першими проявами усвідомлення себе представниками певної статі дитина пов'язує це з цілою низкою ознак: з одягом, правилами поведінки, проявами почуттів. В процесі гендерної соціалізації велику роль відіграють батьки, сімейне оточення. Гендерні ролі батьків - найперший зразок гендерної поведінки для дітей, які часто будують власну гендерну ідентичність згідно з батьківськими моделями життя. Інколи життєвий сценарій дітей повторює сценарії батьків, тому що дитина вирішила "Буду таким як тато (мама)". Діти багато в чому копіюють ставлення батьків один до одного, формуючи стиль стосунків з протилежною статтю. Якщо дитина виховується у неповній сім'ї, це призводить до прогалин у гендерному розвитку особистості дитини. Такі діти часто не отримують повного досвіду між гендерних стосунків, що може позначитися на формуванні гендерних ролей та гендерної ідентичності, спричинити проблеми при створенні в майбутньому власної сім'ї.

Первинна гендерна соціалізація людини починається з моменту народження. Хоча слід відмітити, що в принципі, даний процес починається ще до народження дитини, коли батьки купують хлопчикам одяг голубого кольору, а дівчаткам — рожевого. Вплив одягу на поведінку дитини досить характерний. Одяг, традиційний для хлопчиків, не обмежує рух, дозволяє дитині бути активною. Одяг дівчинки, навпаки, сковує рухи, вимагаючи бути охайною (так, деякі батьки люблять одягати дівчаток у святкові плаття і взуття), що призводить до пасивності дівчат.

Розглядаючи процес гендерної соціалізації в дитсадку і школі виявлено, що відбувається постійна критика фемінності хлопців (сльози) і маскулінності у дівчат (неохайність, агресивність, зайва рухова активність). Тенденція схилити хлопців до вивчення точних наук, а дівчат до гуманітарних. Загалом хлопців піддають інтенсивнішій соціалізації, ніж дівчат. На них чинять більший тиск з метою вберегти їх від відтворення поведінки, яка суперечить чоловічим статево-рольовим стандартам і стереотипам. Підвищена увага до соціалізації хлопців є одним із виявів закону статевої диференціації. Суть якого у визволенні хлопця з під жіночого впливу, під яким перебувають у ранньому дитинстві всі діти. Воно потребує додаткових зусиль як від нього самого, так і від вихователів. Дівчат же готують до виконання господарських обов'язків (батьки, вихователі заохочують їх участь у домашніх справах, вчать бути ніжними та охайними), а хлопців — до позасімейної та публічної діяльності (їм надають більшої незалежності, схвалюють активність і самостійність)

Жорсткість нормативної статево-рольової диференціації стимулює підтримання стереотипів маскулінності — фемінності їх дотримання. Невідповідність суспільним нормам, що висувуються до гендерних ролей створює численні суперечності між гендерними ролями людини, її гендерною ідентичністю та соціальними очікуваннями до стандартів гендерних ролей. Такі суперечності проявляються як різноманітні гендерно-рольові конфлікти особистості. Гендерно-рольовий конфлікт найчастіше відбувається як суперечність між традиційними уявленнями про гендерну роль і реальними потребами людини. Крім гендерно-рольового конфлікту можуть виникати інші види дисгармоній, зокрема статеві девіації. Статеві девіації — це відхилення від нормативів статевих і гендерних ролей. До статевих девіацій можна віднести транссексуалізм, гомосексуалізм та трансвестизм.

Отже, гендерна соціалізація та розвиток гендерної ідентичності особистості — це складні і різноманітні процеси, які підлягають багатьом закономірностям і на їх шляху виникають багато суперечностей, проблем, дисгармоній. Знання цих закономірностей має допомогти уникненню цих проблем і суперечностей розвитку, гармонійності стосунків особистості із соціальним світом.

Значно впливають на гендерну соціалізацію гендерні стереотипи.

Гендерні стереотипи — узагальнені уявлення, що сформувалися в культурі по відношенню до поведінки чоловіка і жінки.

У суспільній свідомості стереотипи функціонують як стандартизовані уявлення про моделі поведінки та риси характеру відповідно до понять "чоловіче" та "жіноче".

Погляди на гендерні стереотипи філософи, психологи трактували відповідно до своєї епохи. Платон перший помітив різницю між жінкою і чоловіком відносно їх соціальної ролі в суспільстві. Він також вважав, що жінка у всьому безпорадніша ніж чоловік. Більшість мислителів трактували чоловічі відмінності як зачин, початок чогось, а жіночі відносять до відтворюючого елемента.

Наукове вивчення гендерних стереотипів почалося в середині 50-х років ХХ ст., коли американські соціологи Мак Кіта Шерріфс визначили типово чоловічий та типово жіночий образи. Так, типово чоловічий образ — це риси, пов'язані з компетентністю, раціональними здібностями, активністю і результативністю. Жіночий образ характеризують соціальні і комунікативні навички, теплота, емоційна підтримка

Стереотипи дуже повільно змінюються, але така тенденція у сучасних суспільствах існує. Наприклад, змінюється ідеал "істинної жіночності", якому в ХІХ ст. були властиві шляхетність, покірливість, відданість чоловікові. Водночас у жіночій свідомості з'явилися нові риси: інтелектуальність, енергійність, підприємливість. Стереотипи маскулінності також зазнають певних змін. Традиційна маскулінність на передній план висувала фізичну силу, нестриманість у вияві почуттів. Сучасна маскулінність віддає перевагу інтелекту, а не фізичній силі, вимагає виявлення ніжності, такту, стриманості. Отже, можна сказати, що маскулінність на рівні буденної свідомості ототожнюється з активністю, а фемінність з пасивністю та репродуктивністю.

Стереотипи створюються суспільством штучно, формуючись протягом багатьох років, важко піддаються коригуванню або ліквідації, обмежують свободу, прийняття рішень у різних сферах життєдіяльності. Вони діють як соціальні очікування та відіграють активну роль у формуванні соціальної поведінки людини. Якщо реальна поведінка не збігається з нормативними, то суспільство здійснює певний тиск на свідомість людини, використовує певні санкції. В сучасному суспільстві ці санкції носять переважно психологічний характер: осуд, негативні оцінки тощо. Як результат — людина переживає почуття провини, сором, внутрішні чи зовнішні рольові конфлікти. Щоб уникнути неприємних переживань, людина прагне задовольнити суспільні очікування, засвоюючи більш-менш адекватні суспільним вимогам форми гендерно-рольової поведінки.

Отже, суспільні стереотипи стосовно жіночих і чоловічих гендерних ролей здатні впливати на гендерний розвиток людини. На індивідуальному рівні традиційні гендерні стереотипи обмежують

розвиток особистості, можливості самореалізації, вибору моделей та манер поведінки, видів професійної діяльності, кар'єрного просування, звужують або розширюють економічні, політичні та соціальні можливості людини. На рівні міжособистісних відносин стереотипні уявлення обмежують прояви тих соціально-психологічних рис, що їх вважають не притаманними цій статті. Внаслідок чого, наприклад, чоловіки мають набагато менш близькі й емоційні зв'язки з дітьми, батьками, друзями. Натомість жінку, котра у взаємовідносинах з іншими проявляє принциповість, твердість, незворушність, сприймають як відхилення від норми, як жінку, що втрачає жіночність.

Фахівці вважають, що є два **основні способи руйнування традиційних уявлень** про маскуліне та феміне у суспільстві. Перший — *просвітництво*, поширення науково обґрунтованих знань з метою повернути увагу людей до нерідко упереджених та хибних стереотипних уявлень та їхнього впливу на ставлення до себе та інших. У цьому могли б допомогти ЗМІ. Однак, сьогодні ЗМІ в Україні є трансляторами традиційних гендерно-рольових стереотипів. Другий, значно ефективніший, спосіб руйнування традиційних уявлень полягає в забезпеченні й *заохочуванні* в громадській сфері суспільства багатьох прикладів успішного виконання гендерно нетрадиційних ролей. Це можливо лише при підтримці владних органів, політичних партій та громадських організацій

Крім питань гендерної соціалізації та гендерних стереотипів, суттєвим є питання **гендеру та стратифікації**, гендеру та класу. Зумовлено це тим, що сучасний вимір соціального становища родини, жінки заснований на соціальному становищі її чоловіка, відповідно визначається її класова позиція. Але на стратифікаційні процеси впливають і такі чинники, як гендер, етнічне походження, віросповідання. Наприклад, чоловіки мають набагато вищі можливості у службовому просуванні, ніж жінки. Образ ділової жінки, яка досягла великих успіхів, залишається "мужеподібним". Вчені дослідили, що гендерні стереотипи, які зображують жінок непридатними для ролі керівникам досить сильні в суспільстві. Прийнято вважати, що місце жінки вдома або жінки погані лідери та не підходять для відповідальної роботи, через це їх не призначають на керівні посади. Останні дослідження підтверджують, що успішний керівник має мати, на думку оточуючих, риси особистості, які вважаються швидше чоловічими, ніж жіночими. Більшість людей, коли їх просять подумки намалювати портрет керівника, уявляють чоловіка, а не жінку. Цей початковий образ лідера може впливати на відношення працедавця до жінок, які претендують на лідерські посади. Так, наприклад, влада у нас асоціюється в основному з чоловіками, а не з жінками. Програвати жінці в змаганні, особливо чоловікові з традиційними, консервативними поглядами на стосунки між статтями, майже завжди означає заниження самооцінки, у відповідності із стереотипами, які існують в культурі суспільства. Зарубіжні дослідження зафіксували різницю у сприйнятті особистості керівника в залежності від статі. Про чоловіка-керівника найчастіше висловлюються позитивно, ніж про жінку. Тому жінці, яка стала керівником, потрібно кожного дня підтверджувати свої професійні та особистісні якості. Вимоги до неї значно більші, ніж до чоловіка-керівника.

3. Проблеми гендерної рівності на сучасному етапі

Сьогодні ми живемо в часи швидких змін. Звісно ж змінюються і взаємовідносини між чоловіками та жінками в усіх сферах життєдіяльності суспільства. **Утвердження гендерної рівності** — важливий напрямок в Україні за останні роки. Це питання проходить крізь всі проблеми сьогодення і є актуальним в житті кожного з нас. На суспільному рівні декларовані права та можливості особистості, незалежно від статі, реально не дотримуються, упереджене ставлення й гендерна дискримінація продовжують відтворюватися, жінки та чоловіки як соціальні спільноти загалом мають неоднаковий доступ до соціальних статусів, ресурсів, привілеїв, престижу, влади. Інтеграція української держави у світове співтовариство вимагає переосмислення місця і ролі жінок у суспільстві, їх рівноправну участь у всіх сферах життєдіяльності, і, зокрема, в політиці і державотворенні. Однак, сучасне становище чоловіків і жінок у суспільстві, зміст і суть гендерних стереотипів, поширених серед населення, офіційна гендерна політика дають підстави вважати, що станеться це не скоро. Підґрунтям для такого висновку є стан гендерних відносин в економічній, соціальній, правовій та політичній сферах українського суспільства, а також стан громадської свідомості, де досі успішно відтворюється низка глибоко вкорінених тендерних стереотипів.

Соціальна дискримінація означає обмеження або втрату прав за гендерною ознакою у всіх сферах життя: трудовій, соціально-економічній політичній, духовній, побутовій. Соціальна дискримінація призводить до зниження соціального статусу і є однією з форм насилля над особистістю.

Витоки соціальної дискримінації потрібно шукати ще в стародавні часи. Вже тоді вчені та політики прикривали нерівноправне положення жінки в суспільстві дискусіями про те, чи є жінка людиною і чи має вона душу. Погляд на жінку як неповноцінну істоту знайшов своє відображення в теологічних і філософських працях стародавнього світу. Так, наприклад, Сократ говорив: "Три речі можна вважати щастям: що ти не дика тварина, що ти грек, а не варвар, і що ти чоловік, а не жінка" [2, с. 30].

З часів Сократа вже пройшло два з половиною тисячоліття але дана проблема не втратила свою актуальність. Це, зокрема, підтверджує і прийняття світовою спільнотою певних нормативних документів, що мають на меті зрівняння чоловіків та жінок у можливостях.

Загалом можна прослідкувати таку хронологію подій щодо вивчення світовим співтовариством становища жінок в суспільстві.

1946 р.- створена Комісія ООН для спостереження за положенням жінок і сприяння реалізації їх прав.

1975 р.— міжнародний рік жінки.

1979 р. — Генеральна Асамблея ООН приймає Конвенцію 11 Про ліквідацію всіх форм дискримінації відносно жінок". Україна ратифікувала дану Конвенцію в 1980 р.

Реальним поштовхом для активізації державної політики щодо підвищення статусу жінки в суспільстві була 4-та Всесвітня конференція ООН з проблем жінок (1995), яка проходила в Пекіні. Уряди країн учасниць взяли на себе зобов'язання щодо впровадження затвердженої на конференції Пекінської декларації. В ній проголошувалось:

- 1) в державах повинна дотримуватись рівність прав жінок і чоловіків у всіх сферах життя;
- 2) жінки повинні розглядатися не лише як об'єкти, але й суб'єкти змін;
- 3) кожне суспільство повинне використовувати модель розвитку з врахуванням гендерного фактору - розширенням вибору для жінок і чоловіків на рівній основі.

1996 р. — прийнято національний план дій на 1997-2000 рр. по покращенню положення жінок і підвищення їх статусу у суспільстві.

1997 р. — створено Координаційну раду по питаннях жінок при Міністерстві України у справах сім'ї та молоді.

1998 р. – реорганізація Координаційної ради в Раду рівних можливостей (Гендерна рада).

2000 р. — спеціальна сесія Генеральної Асамблеї ООН приймає документ "Жінки в 2000 р.: рівність між жінками і чоловіками, розвиток і мир у XXI ст."

У вересні 2000 р. на Всесвітньому саміті ООН було прийнято документ "Пакт розвитку тисячоліття", який підписав серед інших і президент України. Перспективи у цьому документі, окреслені до 2015 р. Серед Цілей Розвитку тисячоліття "Розвиток гендерної рівності та надання повноваження жінкам". Отже, Україна Серед взяла на себе зобов'язання щодо просування гендерної рівності.

Положення про рівність статей прямо чи концептуально зафіксовані в окремих статтях Конституції України в розділах, які визначають організацію, здійснення державної влади та місцевого самоврядування. Принцип рівноправності є підґрунтям усіх статей Конституції України, які регулюють політичні, соціально-економічні й інші права людини. Однак закріплення рівності в правах не розв'язує проблеми реальної рівності. Досвід радянської держави показує, що отримання жінками однакових з чоловіками прав не ліквідувало всіх видів дискримінації щодо жінок. Крім закріплених рівних прав, необхідно надати представникам обох статей рівні можливості для їх реалізації

У сучасних умовах вже формується система гендерних норм, спрямованих на ліквідацію розриву в становищі жінки та чоловіка, подолання всіх форм дискримінації щодо статей у всіх сферах суспільного

життя. З 1970-х років спеціальні закони з рівних прав і можливостей ухвалено в Швеції, Данії, Норвегії, Фінляндії, Франції, Німеччині та інших країнах. У руслі цих процесів намагається рухатись й Україна: протягом 1999 — 2005 років до Верховної Ради в порядку законодавчої ініціативи подано шість законопроектів з гендерної рівності. Проте жодного з них не підтримали депутати.

Кожна держава, орієнтована на утвердження себе як демократичної, соціальної та правової, для забезпечення рівних прав і можливостей виробляє гендерну політику. **Державна гендерна політика** — це діяльність (або бездіяльність у разі навмисного не впровадження такої політики) державних інституцій, спрямована на здійснення та гарантування рівних прав, свобод і можливостей для жінок і чоловіків, утвердження гендерної демократії та формування гендерної культури в суспільстві. Оскільки реальне становище жінок суттєво відрізняється від становища чоловіків, то особливий наголос у структурі гендерних стратегій та їх реалізації ставиться завжди на політиці щодо поліпшення становища жінок. Водночас така справедливість не унеможлиблює, а, навпаки, передбачає в структурі гендерної політики оновлення становища чоловіків стосовно формування гендерно-якісніших, адекватних потребам сучасності світогляду, поведінки, громадських та державних форм діяльності, долання неадекватності сприйняття ними сучасних перетворень, насамперед у сфері тендеру.

Основними елементами державної гендерної політики є:

- політика щодо жінок, забезпечення їм рівного соціального статусу з чоловіками шляхом гарантування можливостей для їх рівноправного розвитку як соціально-демографічної групи;
- політика щодо чоловіків, формування у них гендерної свідомості, культури гендерної поведінки, орієнтації на паритетність відносин з жінкою;
- державно-правове регулювання гендерних відносин;
- сприяння розвитку гендерної демократії та гендерної культури в суспільстві

Оскільки в системі відносин статей найдискримінованишими в суспільстві є жінки, то в структурі державної гендерної політики цій статі приділяється особлива увага. Державна політика щодо жінок — складова соціальної політики, спрямована на подолання гендерної нерівності в становищі жінок для забезпечення їм рівного соціального статусу з чоловіками через гарантування можливостей їх рівноправного розвитку.

Однією з перешкод розвитку політичної участі жінок в органах влади залишається стійкий стереотип, який характерний як для чоловіків, так і для жінок, що політика і державне управління — це сфера чоловічої діяльності. Згідно з даними соціологічних опитувань так вважають майже 70% громадян України. Не дивлячись на це за останні роки жінки наполегливо намагаються увійти у велику політику та закріпитися на різних політичних рівнях. На перших українських виборах депутатів до Верховної Ради було обрано лише 11 жінок. Але з року в рік участь жінок в політичному, громадському житті України постійно зростає. Сьогодні у Верховній Раді України засідає 36 жінок, що складає 8% від загальної кількості депутатів. Отже, сучасний парламент тендерно розбалансований. Це дозволяє зробити висновок, що у своїй діяльності він буде мало перейматися гендерними проблемами країни, ухваленням тендерного законодавства. Значимо, що український парламент за тендерним складом знаходиться на тендерній периферії Європи і навіть Азії. Це доводить тендерний рейтинг України серед інших країн. Як свідчать дані ООН, за рейтингом щодо гендерної збалансованості в парламенті Україна займає 102-е місце серед країн світу. Для порівняння: Росія — 78, Білорусь—74, Угорщина—75, Казахстан — 73, Литва — 71 .

Поява на політичній арені України жінки-лідера сталася 14 квітня 1998 р., коли парламент України обрав Ніну Карпачову Уповноваженим Верховної Ради з прав людини. Перша жінка-міністр в Україні Сюзанна Станік, була призначена на цю посаду у вересні 1996 р. при створенні Міністерства у справах сім'ї та молоді. Президентські вибори 1999 р. продемонстрували участь жінки-претендента на посаду президента України — Наталії Вітренко. Згідно до указу Президента України від 15 грудня 1999 р. "Про склад Кабінету Міністрів України" до нового складу увійшли дві жінки. Віце-прем'єр-міністром стала Юлія Тимошенко. Остання займала також посаду прем'єр-міністра України впродовж лютого - вересня 2005 р. пізніше займала посаду прем'єр-міністра, була кандидатом у президенти країни.

Але не зважаючи на те, що активність жінок в політичному житті України зростає, їх роль та участь у законодавчому процесі ще дуже слабка. Адже невелика кількість жінок в парламенті України не може достатньою мірою професійно впливати на процес вироблення та прийняття законів.

На місцевому рівні ситуація більш оптимістична. Статистичні дані свідчать, що чим нижчий рівень органів місцевого самоврядування, тим вони більш доступні для жінок.

Які ж чинники забезпечують чоловікам переваги у входженні до владних структур? До основних таких чинників можна віднести: історичну традицію чоловічого домінування; зосередженість основної частини власності й управління економікою в чоловічих руках; обмеженість тендерного світогляду у чоловіків загалом; обмеженість політичних поглядів і пріоритетів лідерів жіночих організацій; поширення традиційних поглядів про сферу діяльності жінки як передусім "приватну", а чоловіка — як "публічну". Державна влада на глобальному й регіональному рівнях залишається чоловічим простором діяльності, де чоловік самореалізується, будуючи свою кар'єру.

Загалом сходження по соціальній драбині для жінок є справою складною. Ділова жінка повинна постійно доводити собі та іншим, що займається саме своєю справою. Причиною близько 1/3 нервових зривів жінки-лідера є поєднання ролей керівника на роботі та виконавця в дома. Особливо важко молодим жінкам. їм постійно доводиться робити вибір між розумом та почуттями, тобто якщо жінка вибирає кар'єру, то перед нею закономірно постає питання "А як же сім'я?" Адже в нас побуває думка, що якщо жінка — успішний керівник, значить, вона, неодмінно є нещасливою в особистому житті. Але звичайно це більш соціальний міф ніж реальність. Думка про те, що кар'єрне зростання і сімейне щастя не сумісні, не має під собою логічного обґрунтування. Оскільки сімейне щастя і кар'єра — це різні форми реалізації особистісного потенціалу людини, які в повній мірі можуть примиритись один з одним. Однак, жінки все ж таки залишаються поки що заручниками даного стереотипу суспільної свідомості.

Західні дослідники вважають, що основною перешкодою у діловій кар'єрі для жінок, є невміння дівчат, а потім і жінок ладити між собою, грати в команді, проявляти терпіння до недоліків та вад інших людей. Ще одним недоліком є консерватизм, схильність звертати увагу на дрібниці та емоції, а не на широке поле проблеми. І нарешті, жінка-лідер досить часто демонстративно ігнорує і навіть протистоїть можливому співробітництву з чоловіками, підсвідомо оберігаючи свою "територію" від суперника іншої статі

Разом з тим, жінка має й переваги, реалізувавши які вона може стати хорошим керівником. Жінка-лідер володіє гнучким соціальним інтелектом, вона тонше відчуває нюанси взаємовідносин, в тому числі і відносин до себе. Жінки вміють добре оцінювати і прогнозувати поведінку інших людей. Вона володіє більшою контактністю і практичністю мислення. Якщо чоловік схильний будувати стратегічні плани, враховувати довгострокову перспективу, то жінка надає перевагу конкретному гарантованому результату, "тут і зараз". Жінки краще ніж чоловіки контролюють свої та чужі помилки; вони, як правило краще формулюють свої думки і виражають ідеї. Крім того, помічено, що жінка менше, ніж чоловік, реагує на залицяння та сексуальні домагання у ділових відносинах — вона чітко розмежовує роботу і розваги.

Під впливом трансформаційних процесів, які відбуваються сьогодні в країні, змінюється традиційний тип жінки-лідера. Сьогодні це яскрава особистість: вона жіночна, не жорстока, інтелектуально та фізично є активною, самостійна у рішеннях, прекрасно відчуває настрій інших. Вона готова ризикувати, цілеспрямована, впевнена в собі, адекватно реагує на критику, зауваження та образи. Вміє оперативно переключатися з однієї соціальної ролі (керівник, ділова жінка) на іншу (дочка, мати, дружина), впевнена в розумінні, підтримці та допомозі з боку чоловіка та дітей.

Щодо мотивації трудової діяльності, то найбільш вагомим з діяльності ділових жінок є матеріальний мотив, який має психологічний відтінок: їм подобається самим забезпечувати, влаштовувати своє життя і залишатись незалежними. На другому місці мотив морально-етичного плану: жінки працюють тому, що завдяки роботі відчувають себе потрібними для суспільства і не уявляють своє життя без роботи. На

третьому місці — мотиви, які можна назвати "компенсаторськими": завдяки роботі жінки не відчувають себе самотніми, на роботі вони забувають про домашні та особисті проблеми.

Жінки пізно починають робити кар'єру. Досить часто лише після десяти років професійної діяльності вони насмілюються зайняти більш високе становище. Більшість жінок досить пасивні. Замість того, щоб здійснювати самостійні спроби, вони дозволяють подіям йти послідовно. Жінки-керівники зазначають, що визначальним фактором професійного успіху є їх самореалізація. В результаті вони перестають цікавитися більш істотними речами у своєму оточенні, наприклад, такими як неформальна система відносин.

Це підтверджують і останні дослідження американських соціологів щодо **мотивацій чоловіків та жінок в трудових колективах**. Для цього вони виділили три різних мотивації:

- 1- конкурентність - орієнтація на прикладання всіх зусиль для досягнення успіху;
- 2- орієнтація на успіх - бажання виграти і уникнути невдачі;
- 3- орієнтація на мету — прагнення до реалізації особистісних цілей.

Провівши опитування, вчені отримали такі **відмінності між чоловіками та жінками**.

- 1 - у чоловіків порівняно з жінками вищий рівень орієнтації на успіх і прагнення до конкуренції, в той час як у жінок вищий рівень орієнтації на досягнення особистісних цілей.
- 2- чоловіки більше проявляють активність та досвід в колективних видах роботи.

Виходячи з сказаного, можна зробити висновок, що чоловіки більш схильні до соціальних порівнянь та орієнтовані на успіх, в той час як жінки більш зацікавлені в особистісному самовдосконаленні.

Ще одна типова різниця між чоловіками та жінками належить до поняття "особистісна стратегія". Чоловіки визначають її як досягнення поставленої мети. Коли перед ними стоїть нове завдання, вони постійно задаються питанням: "Що мені це дасть в майбутньому?" Цей розрахунок на перспективу відсутній у роздумах жінок. Вони думають лише про те, як можна краще вирішити проблему наданий момент, не враховуючи як ця проблема дасть про себе знати в майбутньому. Жінки часто зазначають, що робота дозволяє їм проявляти творчість, ініціативу, викликає поважне відношення зі сторони знайомих, друзів і близьких.

Рівноправне положення жінок в суспільстві істотно змінює традиційні уявлення про такі риси, як жіночність та мужність. Жінці-лідеру тепер більше притаманні моделі поведінки, які раніше закріплювались за чоловіками, наприклад: незалежність, здатність приймати самостійні рішення і відстоювати свою думку. Сучасний образ життя вимагає поєднання різних стилів керівництва. Сучасну жінку-лідера відрізняє, передусім, глибоке усвідомлення необхідності рівних прав з чоловіками і здатність до участі у всіх сферах суспільства. Іншою важливою рисою є визнання необхідності поєднання різних соціальних ролей — лише активної учасниці трудового і суспільного життя, але й господині дому, матері. Жінки вибирають різні варіанти поєднання цих ролей. Конкретний вибір життєвого шляху жінка робить сама відповідно зі своїми особистісними якостями, смаками, вподобаннями, обставинами життя, проте можливість такого вибору залежить від того, яку економічну і моральну підтримку нададуть їй держава і суспільство на кожному з обраних нею шляхів.

Аналіз даних опитувань 175 жінок-депутатів та державних службовців різного рівня дає можливість визначити основні перешкоди для жінок на державній службі. Зокрема, до основних перешкод жінки віднесли: матеріально-фінансові труднощі; брак часу; поєднання домашніх і службових обов'язків; існування офіційних та "справжніх" правил просування по службі; вплив традиційного оточення на робочому місці; завищені вимоги та прискіпливе ставлення до жінки-керівника; закомплексованість та відсутність впевненості у собі; складні міжособистісні стосунки з керівництвом (відсутність підтримки, розуміння). Найбільш суттєвими з них є: вплив традиційного оточення на робочому місці; подвійне або потрійне навантаження; суто професійні проблеми.

Щодо впливу традиційного оточення на робочому місці, то традиційна чоловіча культура створила **три суттєвих бар'єри на шляху рівності між чоловіком та жінкою**.

По-перше, робота в державній службі робить різний вплив на чоловіків та жінок. Вважається, що жінки більш відповідальні, більш точні, більш наполегливі у виконанні завдань. Але при високому освітньому рівні жінок, їх хочуть бачити залежними, корисними, вихованими та скромними виконавцями; чоловіків же закликають бути незалежними, самовпевненими, здатними до конкуренції тощо.

По-друге, жінки на відповідальних посадах вважають, що треба бути готовою до підвищених вимог порівняно з чоловіками-колегами. Жінки, як правило, повинні спочатку продемонструвати свою компетентність, в той час, коли чоловікам достатньо потенційної компетенції для підвищення або нового призначення. Існує тенденція карати жінок за їх помилки серйозніше ніж чоловіків. А це потребує підвищеної вимогливості до себе і до інших.

По-третє, що моральність та висока посада - речі несумісні.

Щодо **подвійного навантаження**. За даними дослідження серед основних перешкод професійного зростання на державній службі, головною є брак часу. Опитування показало, що 85% жінок мають сім'ї, 15% самітні, 28% мають неповнолітніх дітей. Тому їм потрібно поєднувати сімейні справи з роботою. Дехто з жінок відмовляється від кар'єрного зростання тому, що не може перекласти домашні обов'язки на інших членів сім'ї. Так, дослідження, показало, що жінки, які працюють на посадах спеціалістів в органах місцевої адміністрації витрачають на сімейні та батьківські обов'язки в середньому 45-55 годин на тиждень. Жінки, що займають керівні посади, витрачають на це часу меншу — 20-25 годин. Здебільшого вони поділяють, а при необхідності можуть перекласти виконання цих обов'язків на членів своїх сімей. Тому більшість жінок у нас працюють в режимі подвійного навантаження. А це призводить до постійного емоційного та фізичного перенапруження та перевтомлення.

Суто професійні проблеми. Значна частина опитуваних протягом останніх 8-10 років не мала можливості підвищити свій професійний рівень. Тому доводиться самотужки вдосконалювати свої професійні знання та навички. А це унеможливорює просування жінок по службі. Крім того, актуальною для жінок є загроза скорочення. Вона в першу чергу стосується жінок, які працюють на другорядних посадах, і, які традиційно поступаються чоловікам у конкурентоспроможності.

Загалом, розрізняють декілька **видів дискримінації статей у сфері зайнятості**: в оплаті праці, при влаштуванні на роботу, при скороченні персоналу, при просуванні на посадах, у підвищенні кваліфікації. Патріархальний суспільний устрій сформував стереотип нормального сприйняття ситуації, коли в жінки немає роботи. Упереджене ставлення до можливостей жінок працювати і здійснювати кар'єру легко виправдовується завдяки дуже поширеному переконанню, що кожна жінка — це насамперед матір, людська істота, яка задля соціальної самореалізації повинна мати дітей. Усі інші соціальні ролі — другорядні, меншо-вартісні і за певних умов їх можна знехтувати.

Дискримінація жінок у сфері праці та зайнятості має свої наслідки. Класифікацію наслідків соціальної дискримінації можна виділити за певними критеріями:

- 1) за часом виникнення: наслідки віддаленні і безпосередні. До віддалених належать: погіршення положення жінки в суспільстві, зниження її соціального статусу; суїцидність; "вимивання" жінок із сфери управління і владних інститутів; повільний розвиток жіночого підприємництва. Безпосередні наслідки: приниження гідності жінки; психологічні стреси; посилення економічної залежності від чоловіка; обмеження самореалізації; міграції жіночої робочої сили.
- 2) за сферами прояву: дискримінація виробнича та побутова.
- 3) за зв'язками з соціальними цілями: прямі та побічні, негативні та позитивні наслідки. Щодо позитивних можна відзначити створення жіночих рухів, неурядових організацій по боротьбі з дискримінацією та насиллям, створення центрів допомоги жінкам.

Вивчаючи матеріал, який було отримано в ході опитування, експерти дійшли висновку, що жінкам дозволяє впоратися з цими проблемами, як правило, особистий оптимізм, належний освітній та професійний рівень, а також підтримка членів сім'ї, друзів.

Які зміни відбуваються в жінці, в епоху кардинальних перетворень соціуму? Жінка перестала жалітися, вона стала задавати питання, разом з тим вона визнає за собою право бути слабкою.

Таким чином, українській жінці сьогодні живеться досить нелегко, на її плечах лежить тягар економічних, соціальних та інших проблем. Жінці, жінці-матері, в першу чергу, потрібна серйозна, всебічна підтримка зі сторони держави і суспільних організацій. Інтереси жінок повинні активно лобюватися на рівні представницьких, виконавчих, судових органів державної влади, в ЗМІ, в сфері освіти та виховання. Французький мислитель Франсуа Марі Шарль Фур'є у ХІХ ст. сказав: "Соціальний прогрес і зміни періодів здійснюються пропорційно прогресу жінок до свободи, а падіння соціального устрою здійснюється пропорційно зменшенню свободи жінок".